

Казна доживотног затвора – европски стандарди људских права и актуелне препреке у њиховој примени у српском кривичном законодавству

Владица Илић¹

У Србији је од 2015. године актуелизовано питање увођења казне доживотног затвора у систем казни предвиђен Кривичним закоником. Док је већина опште јавности подржала идеју увођења ове казне, доживљавајући је као једини недостајући елемент у обрачуну државе са најтежим облицима криминала, домаћа стручна јавност је била и остала дубоко подељена по овом питању. Утисак аутора је да се Министарство правде, које је најпре Нацртом закона о изменама и допунама Кривичног законика од 2015. године предложило увођење казне доживотног затвора за најтежа кривична дела, до сада није много освртало на аргументацију представника стручне јавности која није ишла у прилог таквој идеји или којом се указивало да би увођење ове казне – без одређених промена у материјалном, процесном и извршном кривичном законодавству Србије и пракси – водило кршењу људских права.

Основни европски стандард у вези са казном доживотног затвора јесте да та казна формално и фактички (тј. у њеној примени) буде подложна смањивању. Потписнице Европске конвенције за заштиту људских права су обавезне да националним законодавством предвиде поступак, који задовољава захтеве правичног поступка, у којем ће се након одређеног броја година извршења казне доживотног затвора спровести испитивање оправданости њеног даљег извршења, са становишта пенолошких критеријума. С друге стране, државе су обавезне да систем издржавања казне учине функционалним, односно да подстичу и осуђенима пруже могућност за рехабилитацију. Кажњавање неког лица казном доживотног затвора супротно наведеним захтевима представља нечовечно и понижавајуће кажњавање, као и кршење неколико међународних конвенција које је Србија ратификовала.

У раду се разматра да ли би се у случају увођења казне доживотног затвора у Србији та казна, с обзиром на важеће кривично законодавство и начин његове примене, могла сматрати смањивом. Понуђена је анализа института условног отпуста, помиловања и амнестије, доведена у везу са одговарајућим захтевима европског права људских права. Закључак аутора је да постоје озбиљни разлози да се увођење казне доживотног затвора још једном преиспита, или да се макар његовом увођењу приступи са већом пажњом.

¹ Аутор је истраживач Београдског центра за људска права (vladica@bgcentar.org.rs).

1. Иницијативе за увођење казне доживотног затвора у Србији од 2015. до 2019. године

Најстрожа казна коју за најтежа кривична дела предвиђа Кривични законик Србије (у даљем тексту: КЗ)² је казна затвора у трајању од четрдесет година. Специјалнопревентивни ефекти кажњавања овом казном су нам још увек непознати, јер је од почетка примене КЗ прошло тек 13 година.

Сматрајући да је ова казна недовољно делотворна, испаштајућа и/или застрашујућа, Министарство правде је Нацртом закона о изменама и допунама КЗ од 2015. године (у даљем тексту: Нацрт ЗИД КЗ)³ предложило да казна доживотног затвора, алтернативно уз казну затвора до двадесет година, буде прописана за сва кривична дела за која је важећим КЗ прописана казна затвора од тридесет до четрдесет година.⁴ Нацртом ЗИД КЗ су била предложена три ограничења за изрицање ове казне: 1) према лицима која у време извршења кривичног дела нису навршила двадесет једну годину живота, 2) у случајевима када КЗ предвиђа да се казна може ублажити и 3) у случајевима када постоји неки од основа за ослобођење од казне. Нацрт је предвиђао могућност условног отпуштања осуђених који издржавају казну доживотног затвора након издржаних двадесет пет година казне, а предложено је и да рокови застарелости кривичног гоњења и извршења казне који сада важе за казну од тридесет до четрдесет година убудуће важе за казну доживотног затвора.

У образложењу Нацрта – где је увођењу ове казне била посвећена свега једна страна – стајало је да је криминалнополитичко оправдање за увођење казне доживотног затвора у томе што она треба да буде изузетна казна која замењује смртну казну⁵ и да се за нека најтежа кривична дела у односу на одређене учиниоце временска казна лишења слободe не чини адекватном. Истакнуто је и да већина европских држава има прописану казну доживотног затвора, као и да ова казна има симболички значај, односно да може адекватније да изрази тежину неких кривичних дела и степен кривице њихових учинилаца, иако се практично у извршењу може свести на исту дужину као и казна у трајању од тридесет до четрдесет година. Одредбе Нацрта ЗИД КЗ о увођењу казне

² Члан 45. став 3. КЗ (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14 и 94/16).

³ Доступно на интернет-адреси: <https://mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>.

⁴ Неуобичајено је што је на самом почетку образложења Нацрта ЗИД КЗ је било наведено да се за кривично законодавство Србије може рећи да пружа довољно могућности за сузбијање криминалитета и да није основни разлог за његове измене и допуне то што оно не пружа адекватне могућности на том плану.

⁵ С обзиром да у Србији нема смртне казне и да је Нацртом ЗИД КЗ увођење казне доживотног затвора било иницирано као замена за казну затвора од тридесет до четрдесет година, исказ да казна доживотног затвора треба да буде замена за смртну казну не звучи сасвим исправно. Сва је прилика да су поменутим исказом творци Нацрта ЗИД КЗ желели да изразе став да казну доживотног затвора треба предвидети као *најбољу замену* за смртну казну. То становиште – које има призивак жала за смртном казном – заступа се и у домаћој литератури. Тако: Ј. Лазаревић, М. Шкулић, *Основне планиране новеле Кривичног законика Србије*, Билтен Врховног касационог суда, бр. 2/2015, Београд, стр. 41 – 42); З. Стојановић, *Систем казни у кривичном праву Србије и потреба његовог даљег усавршавања*, Казнена реакција у Србији, пети део, *Часопис Crimen*, Београд, 2015, стр. 6.

доживотног затвора се нису нашле у Предлогу закона о изменама и допунама КЗ Владе Србије од 2016. године који је исте године усвојен у Народној скупштини.

Маја 2017. године Фондација „Тијана Јурић“ је Народној скупштини поднела иницијативу за измене КЗ којом је предложила прописивање казне доживотног затвора за најтеже облике кривичних дела која су за последицу имала смрт детета, малолетника или бремените жене (тешко убиство, силовање, обљуба над немоћним лицем, обљуба са дететом, родоскрвнуће). Иницијативом је предложено да се осуђени на казну доживотног затвора не могу условно отпуштати са издржавања казне, а у њеном образложењу је изнето да би увођење казне доживотног затвора могло имати значајно генералнопревентивно дејство, посебно у превенцији сексуалних деликата према деци.⁶ Током октобра 2017. године Фондација је прикупила око сто шездесет хиљада потписа у више од четрдесет градова и општина у Србији да се КЗ пропише могућност кажњавања учинилаца најтежих кривичних дела која су за последицу имала смрт детета, малолетника или бременитих жена казном доживотног затвора. Након што је ова иницијатива поднета Народној скупштини, председница Народне скупштине ју је упутила Влади Србије позивајући је да са надлежним министарством анализира поднету иницијативу, утврди предлог закона и упуту га парламенту на усвајање.⁷

На округлом столу који је новембра 2017. године организовало Министарство правде, поводом иницијативе Фондације, министарка правде је изјавила да не постоје уставне препреке да се казна доживотног затвора уведе у кривично законодавство Србије. Она је додала да претходно треба преиспитати да ли је постојећа казнена политика у Србији адекватна, размотрити који би прописи нужно морали да буду измењени у случају увођења ове казне и колико је времена потребно за припрему правосудног система извршења кривичних санкција за увођење овакве казне.⁸ Априла 2018. године, министарка је изјавила да држава неће остати нема на вапај породица жртава, посебно имајући у виду број грађана који је подржао иницијативу Фондације,⁹ а председница Владе је у одговору на отворено писмо директора Фондације изјавила да је дужност и обавеза свих институција да осигурају да убице деце, насилници и силоватељи буду најстроже кажњени, да је држава у томе одлучна и да је Министарство правде ангажовано на припреми закон који неће бити оспораван.¹⁰

Последњег дана 2018. године министарка правде је формирала радну групу за измене и допуне Кривичног законика ради разматрање иницијативе Фондације „Тијана Јурић“ за увођење казне доживотног затвора.¹¹ Средином јануара 2019. године, председник

⁶ Иницијатива Фондације је доступна на интернет-адреси: <https://tijana.rs/kazna-dozivotnog-zatvora/>.

⁷ Доступно на интернет-адреси: <http://rs.n1info.com/a342241/Vesti/Vesti/Maja-Gojkovic-uputila-Ani-Brnabic-inicijativu-Fondacije-Tijana-Juric.html>.

⁸ Доступно на интернет-адреси: <https://www.mpravde.gov.rs/vest/17245/ministarka-kuburovic-nema-ustavnih-prepreka-za-uvodjenje-kazne-dozivotnog-zatvora.php>.

⁹ Доступно на интернет-адреси: <https://www.mpravde.gov.rs/vest/18970/nela-kuburovic-drzava-nece-ostati-nema-na-varaj-porodica.php>.

¹⁰ Текст писма председнице Владе је доступан на интернет-адреси: <https://tijana.rs/premierkino-pismo-igoru-juricu-ubice-dece-zasluzuje-najstožu-kaznu/>.

¹¹ Доступно на интернет-адреси: <https://www.mpravde.gov.rs/vest/21991/formirana-radna-grupa-za-razmatranje-dozivotnog-zatvora.php>.

Републике је обавестио јавност да је Савет за националну безбедност на својој седници анализирао казнену политику у Србији, да је увидео да судови у Србији изричу веома благе казне и да је донета одлука да се у наредних месец дана повисе прописане казне за одређена кривична дела са елементима насиља и да се у систем казни за кривична дела уведе казна доживотног затвора, помињући могућност условног отпуштања лица осуђених на ту казну након двадесет пет година њеног издржавања.¹² Врло брзо након тога, председник Републике је обавестио јавност да се могућност условног отпуста осуђених на казну доживотног затвора неће односити у случајевима убиства деце, вишеструких убистава у поврату и за најтежа кривична дела извршена у стицају.¹³

Домаћа стручна јавност је у претходном периоду била подељена о увођењу казне доживотног затвора. У литератури је изнет став да најтежи облици тешких кривичних дела, по логици ствари, заслужују и одговарајуће најтеже казне за њихове учиниоце, а када то из одређених разлога не може да буде смртна казна онда је најадекватнија кривична санкција за такве случајеве казна доживотног затвора.¹⁴ Други су тврдили и да је у природи најтеже казне то да се она не одмерава, односно да суд врши само њен избор, да казна доживотног затвора може симболички да у већој мери одрази принцип сразмерности и праведности када је реч о најтежим случајевима тешких кривичних дела, као и да постоје такви учиниоци кривичних дела у односу на које друштво, осим њихове изолације, нема друге могућности да се заштити од њиховог даљег вршења тешких кривичних дела.¹⁵

На другој страни, све судије Кривичног одељења Врховног касационог суда су сагласне да се укидањем казне затвора од тридесет до четрдесет година и увођењем казне доживотног затвора смањују могућности за индивидуализацију казне за најтежа кривична дела и да би требало задржати постојећу казну дуготрајног затвора од тридесет до четрдесет година уз стварање могућности утврђивања распона казне затвора и између двадесет и тридесет година (што сада није могуће), чиме би се још више омогућила индивидуализација казне за најтежа кривична дела. Судије највишег суда у Србији су указале да да би пре евентуалног увођења ове казне требало извршити криминолошко-пенолошку анализу постојећег система казни, пре свега казне од тридесет до четрдесет година, додајући да већина пенолога ову казну изједначава са казном доживотног затвора и да многобројна истраживања о генералнопревентивном утицају казне доживотног затвора и смртне казне показују одсуство таквог утицаја на лица склона криминалном понашању.¹⁶ Напоследку, судије су скренуле пажњу и на то да казна доживотног затвора

¹² Више је доступно на интернет-адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=dHUhfoJNRj0>.

¹³ Доступно на интернет-адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=IXUcP7E3jRA>.

¹⁴ Дословно: Ј. Лазаревић, М. Шкулић, *op. cit.*, стр. 39.

¹⁵ З. Стојановић, *op. cit.*, стр. 6 - 7.

¹⁶ Р. Драгичевић Дичић, *У сусрет изменама Кривичног законика*, Биттен Врховног касационог суда, бр. 2/2015, Београд, стр. 12 - 13. У актуелној кривичноправној теорији је преовладало мишљење да у погледу одвраћања од извршења кривичног дела за потенцијалне учиниоце већи значај има степен ризика да ће бити откривени и осуђени него строгост прописане казне, као и да је отворено питање да ли потенцијални учиниоци кривичних дела уопште узимају у обзир висину казни пре приступања њиховом извршењу. Тако: С. Roxin, *Strafrecht - Allgemeiner Teil*, Band I, 4. Auflage, München, 2006, стр. 80; И. Вуковић, *Сврха кажњавања као критеријум одмеравања казне*, Казнена реакција у Србији, IV део, Часопис *Crimen*, Београд, 2014, стр. 156. С друге стране, упоредноправни подаци о

није спојива са свим прокламованим аспектима сврхе кажњавања из члана 42. КЗ,¹⁷ да би увођење ове казне уз укидање казне затвора од тридесет до четрдесет година у одређеним случајевима отворило питање примене института блажег кривичног закона и да би поједина ограничења за њено изрицање предвиђена Нацртом ЗИД КЗ у одређеним случајевима довела до нелогичних исхода у судској пракси.¹⁸

Различити ставови су се од представника стручне јавности могли чути и у погледу условног отпуштања осуђених који би били кажњени казном доживотног затвора, уколико она буде уведена у наше кривично законодавство. С једне стране је скренута пажња да увођење казне доживотног затвора с циљем да осуђени на ту казну „никада не угледају светлост дана“ представља нечовечно кажњавање према стандардима Европског суда за људска права.¹⁹ С друге стране, од једног наставника Правног факултета Универзитета у Београду се могао чути став да ниједан судија у екстремним случајевима убистава деце не би условно пустио осуђеног, да је условни отпуст могућност – а не обавеза, као и да такви осуђени не треба да имају наду да буду условно отпуштени, него мотив за фино понашање у затвору.²⁰ Слично је сматрао и некадашњи секретар Министарства правде Србије и бивши судија једног окружног суда који је изјавио да сматра нема ниједног судије у Србији који би дао условни отпуст учиниоцима најтежих кривичних дела убистава деце, а да би судија који то учини заслужио тешку моралну осуду.²¹

2. Европски стандарди људских права који се односе на казну доживотног затвора

Међународним пактом о грађанским и политичким правима од 1966. године одређено је да је циљ казненог система поправљање и социјална рехабилитација осуђених (члан 10). Исту норму садрже Стандардна минимална правила УН за поступање са затвореницима од 1955. године (правило бр. 58) и Правила Нелсона Менделе од 2015. године (правило бр. 4.1). Њима је одређено да је сврха и оправдање казне лишења слободе заштита друштва од криминалитета и смањење рецидивизма, али да ће та сврха бити постигнута само ако се време лишења слободе искористи како би се, у највећој могућој

стопама тешког криминалитета (убистава и сексуалних деликата) у европским земљама које познају казну доживотног затвора у поређењу са оним земљама које ову казну немају (нпр. Србија, Црна Гора, Норвешка, Португалија) показују да већи број европских земља у којима постоји ова казна има некад и значајно више стопе извршења ових кривичних дела од неких земаља у којима нема доживотног затвора, као и да се стопе извршења наведених кривичних дела значајно разликују међу земљама које имају, подједнако као и међу земљама које немају предвиђену казну доживотног затвора. Доступно на интернет-адреси: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/crime/database>. Упоредити: Ђ. Игњатовић, *Комапрација криминалитета и казнене реакције: Србија – Европа*, Часопис *Crimen*, Београд, 2013, стр. 11 - 25.

¹⁷ Слично: Н. Мрвић-Петровић, *Кривично право – Општи део*, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник, Београд, 2009, стр. 248.

¹⁸ Видети исцрпно: Р. Драгичевић Дичић, *op. cit.*, стр. 13 - 15.

¹⁹ Доступно на интернет-адреси: <http://rs.n1info.com/a246370/Vesti/Vesti/Dozivotna-kazna-zatvora.html>.

²⁰ Више је доступно на интернет-адреси: <https://youtu.be/rMmofbidClk?t=40m48s>.

²¹ Више је доступно на интернет-адреси: <https://youtu.be/KvhMu-6XwTw?t=17m54s> и <https://youtu.be/KvhMu-6XwTw?t=27m11s>.

мери, осигурала реинтеграција осуђених у друштво након пуштања на слободу, тако да могу живети поштујући закон и старајући се о својим потребама. Правилима од 1955. године одређено је и да при поступању са затвореницима не треба наглашавати њихово искључење из друштва, већ непрестано треба истицати чињеницу да су они и даље његови чланови (правило бр. 61).

Препорукама Комитета министара Савета Европе о условном отпуштању од 2003. године²² препоручено је да закон треба да омогући свим осуђеним лицима да буду условно отпуштена, укључујући осуђене који издржавају казну доживотног затвора (преорука бр. 4.а).²³ Европским затворским правилима је такође одређено је да ће се након пријема затвореника, што је пре могуће, изградити извештаји о њиховом личном стању, предложеним програмима издржавања казне за сваког појединачно и стратегији припреме за њихово отпуштање, да ће се затвореници охрабривати да учествују у састављању својих појединачних програма издржавања казне, да ови програми обухватају, у мери у којој је то изводљиво, рад, школовање, друге активности и припрему за отпуштање, да се у режим за затворенике могу укључити и социјални рад, здравствена и психолошка нега [...] и да ће се посебна пажња поклањати утврђивању одговарајућих програма и режима издржавања доживотне и других дуготрајних казни (правила бр. 103.1 до 103.8). Правилима Савета Европе је одређено и да се затвореницима на време обезбеђује помоћ пре отпуштања кроз различите поступке и посебне програме који омогућавају прелаз са живота у затвору у начин живота у заједници који је у складу са законом, а да се у случајевима затвореника на издржавању вишегодишњих казни затвора предузимају посебне мере којима се обезбеђује њихово постепено укључивање у живот на слободи (правила бр. 107.1 и 107.2).

Права осуђених који издржавају казну доживотног затвора и реципрочне обавезе државе које произлазе из наведених норми и *ius cogens* забране мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања најдаље је кроз своју праксу развио Европски суд за људска права. Према ставу овог суда, да би прописивање и изрицање казне доживотног затвора било у складу са захтевима члана 3. Европске конвенције о људским правима неопходно је да је националним правом предвиђен механизам који омогућава да се та казна након одређеног броја година њеног издржавања (не дуже од двадесет пет²⁴) преиспита, односно да се утврди да ли су наступиле значајне промене у животу осуђеног и да ли је постигнути такав напредак ка рехабилитацији да наставак издржавања казне

²² Rec (2003) 22.

²³ Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (у даљем тексту: СРТ) је истакао да се ни за једно лице не може разумно тврдити да ће заувек остати опасно за друштво. Тако у: *Actual/Real Life Sentences* – Извештај СРТ (2007) 55, стр. 5 и даље.

²⁴ *T.P. and A.T. v. Hungary*, одлука од 4. октобра 2016, бр. представки 37871/14 и 73986/14, §§ 38-50. Комитет министара Савета Европе је Резолуцијом бр. 76(2) о третману осуђених који издржавају дуготрајне казне, од 17. фебруара 1976. године, државама чланицама упутио препоруку да обезбеде да се преиспитивање даље оправданости извршења кривичне санкције спроведе, ако не раније, онда после осам до четрнаест година од лишења слободе и да се понавља у редовним временским размацима (преорука бр. 12). Текст Резолуције је доступан на интернет-адреси: <https://rm.coe.int/16804f2385>.

доживотног затвора више не може бити оправдан легитимним пенолошким разлозима.²⁵ Суд сматра да није спојиво са људским достојанством лишити слободе некога без покушаја његовог рехабилитовања и пружања шансе да једног дана поврати слободу.²⁶ Ревизија казне доживотног затвора треба да буде спроведена у поступку који је прописан националним законодавством, чија су правила довољне јасноће и сигурности и чији је циљ утврђивање пенолошких разлога од којих зависи одлука о наставку издржавања казне или њеном (условном) суспендовању.²⁷ У супротном, примена казне доживотног затвора представља повреду члана 3. Европске конвенције, односно нечовечно и понижавајуће кажњавање. Лице које је осуђено на ову казну има право да на почетку издржавања казне буде обавештено о томе шта мора да учини да би се размотрило његово пуштање на (условну) слободу, под којим условима ће то бити учињено, као и о томе када ће се извршити ревизија његове казне, односно када се она може тражити.²⁸ У случају да национални прописи не предвиђају механизме за преиспитивање казне доживотног затвора, несаслађаност доживотног кажњавања са чланом 3. Европске конвенције ће се у односу на осуђеног појавити већ у тренутку изрицања те казне.²⁹

Поред наведених формалних гаранција да казна доживотног затвора може бити смањива (*reducible*) ако су за то испуњени горе наведени услови, морају постојати и стварни изгледи за тако нешто. Речима Суда – доживотни затвор мора бити и *de facto* смањив.³⁰ То значи да примена механизма за ревизију казне доживотног затвора у пракси мора бити делотворна. Суд је у више случајева, када је испитивао испуњеност овог услова, узимао у обзир податке о ранијој употреби механизма из националног права (нпр. колико је особа условно отпуштено или помиловано у одређеном периоду),³¹ напомињући да случајеви пуштања на слободу осуђених из саосећајних разлога (нпр. због узнапредовале неизлечиве

²⁵ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, одлука од 9. јула 2013, бр. представки 66069/09, 130/10 и 3896/10, §§ 103 - 122.

²⁶ *Harachiev and Tolumov v. Bulgaria*, одлука од 8. јула 2014, бр. представки 15018/11 и 61199/12, § 245.

²⁷ *Murray. v. the Netherlands*, одлука од 26. априла 2016, бр. представке 10511/10, § 100; *Trabelsi v. Belgium*, одлука од 4. септембра 2014, бр. представке 140/10, §§ 133 - 137. У једној старијој пресуди од 1977. године, Савезни уставни суд Немачке је навео да је за поштовање људског достојанства потребан поступак који превазилази слободно структуриран процес помиловања, како би се доживотни затвор учинио подношљивим за осуђене, додајући да и ови осуђени имају право на правну сигурност у држави која поштује владавину права (1 BvL 14/76, од 21. јуна 1977, §§ 191 - 193; пресуда је доступна на интернет-адреси: www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html). Став да се једино судска ревизија казне доживотног затвора може сматрати задовољавајућом подржан је и у новијој литератури. Видети: D. Van Zyl Smit, P. Weatherby, S. Creighton, *Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done?*, *Human Rights Law Review*, Vol. 14, Issue 1, March 2014, pp. 59 – 84.

²⁸ Исто: Препоруке Комитета министара Савета Европе о условном отпуштању (препука бр. 5).

²⁹ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 122; *Harachiev and Tolumov v. Bulgaria*, §§ 243 - 246. По мишљењу Суда, било би каприциозно очекивати од осуђеног да ради на сопственој рехабилитацији а да не зна да ли ће, некад у будућности, бити предвиђен механизам који ће омогућити разматрање његовог пуштања на слободу на основу пенолошких разлога.

³⁰ *Kafkaris v. Cyprus*, одлука од 12. фебруара 2008, бр. представке 21906/04, §§ 103 и даље.

³¹ *Kafkaris v. Cyprus*, § 103; *Harachiev and Tolumov v. Bulgaria*, §§ 252 и 262; *Bodein v. France*, одлука од 13. новембра 2014, бр. представке 40014/10, § 59; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, §§ 127 и 129.

болести, беспомоћности, старости и слично) не могу да буду сматрани случајевима ослобађања које је засновано на легитимним пенолошким основама.³²

С ослонцем на одредбе Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Европских затворских правила, ставове СРТ и друга релевантна документа Савета Европе, Суд је нашао да су државе обавезне да осуђенима који издржавају казну доживотног затвора дају прилику да се рехабилитују, у мери у којој је то могуће унутар пеналних установа, ради постизања таквог напретка који ће им омогућити да једног дана поврате слободу.³³ У овом погледу органи власти посебно имају обавезу да утврђују и периодично прегледају индивидуалне програме, као и да осигурају адекватно лечење осуђених – нарочито оних са менталним сметњама, које обухвата одговарајући психијатријски или други третман, уз одговарајући медицински надзор.³⁴ Дужност државе да обезбеди лечење осуђених са душевним поремећајима може подразумевати и њихово премештање у посебне установе у којима им се може обезбедити интензиван индивидуални третман.³⁵ Ипак, рехабилитација осуђених који издржавају казну доживотног затвора не представља обавезу резултата (циља), већ обавезу средстава надлежних органа државе. Ако (и све док) осуђени представља опасност по друштво, његово задржавање у детенцији је оправдано темељном обавезом државе да предузима мере за заштиту јавности од вршења насилних кривичних дела.³⁶

3. Условни отпуст

У неколико пресуда Европски суд за људска права је нагласио да у тзв. поље слободне процене држава уговорница потпада питање да ли ће испитивање оправданости даљег извршења казне доживотног затвора поверити извршним или судским органима, као и да председничко овлашћење помиловања осуђених може бити компатибилно са захтевима који проистичу из праксе тог суда у погледу члана 3. Европске конвенције о људским правима.³⁷ Међутим, горе поменути међународни акти и документи СРТ и Комитета министара Савета Европе указују да институт условног отпуста представља значајно поузданије средство за заштиту осуђених који издржавају казну доживотног

³² *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, одлука од 23. маја 2017, бр. представки 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 и 72824/13, § 162; *Öcalan v. Turkey* (No. 2), одлука од 18. марта 2014, бр. представки 24069/03, 197/04, 6201/06 и 10464/07, § 203.

³³ У горепоменутој пресуди Савезног уставног суда Немачке од 1977. године је истакнуто и да задатак кривичног права у секуларном и слободном друштву не може бити да кривицу и правду остварује самим собом, јер то не би одговарало данашњем разумевању кривичног закона ни морално признатом захтеву правде, као и да захтев за рехабилитацијом у уставном смислу одговара самоодређењу заједнице која људском достојанству даје централни значај (§§ 42 и 176).

³⁴ *Murray. v. the Netherlands*, §§ 101 - 112.

³⁵ *Ibid.*, § 105. Упоредити: *Bergmann v. Germany*, одлука од 7. јануара 2016. године, бр. представке 23279/14, §§ 95 - 132.

³⁶ *László Magyar v. Hungary*, одлука од 20. маја 2014, бр. представке 73593/10, § 56; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 108.

³⁷ *Kafkaris v. Cyprus*, § 99; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 120; *Murray. v. the Netherlands*, § 99.

затвора од нечовечног и понижавајућег кажњавања.³⁸ У овом погледу је и Европски суд заузео становиште да је – у случају када не постоји могућност (условног) отпуштања осуђеног који издржава ову казну од стране суда – потребна строжа контрола законске регулације и праксе давања помиловања од стране председника републике.³⁹

Бројна су питања у вези са условним отпустом у нашем кривичном законодавству која би требало пажљиво размотрити пре евентуалног увођења казне доживотног затвора у кривичноправни систем Србије. Прво се односи на постојање *два режима условног отпуста*. У првом режиму (став 1. члана 46. КЗ), *суд ће* осуђеног условно отпустити ако након спроведеног поступка утврди да је издржао две трећине казне затвора, да се добро владао и да је извршавао радне обавезе за време издржавања казне с обзиром на његову радну способност, да током издржавања казне није два пута кажњаван за теже дисциплинске преступе, да му нису одузимане додељене погодности, као и да не постоје околности које указују да ће извршити ново кривично дело док траје условни отпуст. Испуњеност наведених услова би требало да суду омогући уверење да се осуђени у тој мери поправио током издржавања казне да се са основом може очекивати да ће се на слободи добро владати и да до истека времена за које је изречена казна затвора неће учинити ново кривично дело. У другом режиму условног отпуста (став 2. члана 46. КЗ), који се односи на вишеструке повратнике, учиниоце одређених кривичних дела и лица осуђена на казну затвора од тридесет до четрдесет година затвора (а који је према члану 8. Нацрта ЗИД КЗ требало да се односи и на лица осуђена на казну доживотног затвора), *суд може* условно отпустити осуђеног који испуњава *све* горе наведене услове. У домаћој теорији ова два режима ословљавају се као режим *права на условни отпуст* и режим *факултативног условног отпуста*,⁴⁰ а спорна је оправданост постојања другонаведеног од њих. У првом режиму условног отпуста *суд ће* одлуку о условном отпуштању осуђеног донети након што утврди, односно оцени да су испуњени сви законом прописани услови. За разлику од услова који се односе на протек две трећине казне, дисциплинско кажњавање за теже дисциплинске преступе и одузимање додељених погодности, испуњеност осталих услова своди се на оцену суда (нпр. да се осуђени током издржавања казне добро владао, да је извршавао радне обавезе с обзиром на своју радну способност, да не постоје околности које указују да ће извршити ново кривично дело док траје условни отпуст и, најзад, да се од њега са основом може очекивати да ће се на слободи добро владати те да до истека времена за које је изречена казна затвора неће учинити ново кривично дело). Из језичког и логичког (*argumentum a contrario*) тумачења законске терминологије („суд ће“ и „суд може“) произлази да у другом режиму условног отпуста суд *не мора* (иако – по слову закона – *може*) да осуђеног условно отпусти, па и у случају да оцени да се он добро владао током издржавања казне и да се од њега са основом може очекивати да ће се на слободи добро

³⁸ Видети: Нацрт стандарда о третману осуђених који издржавају казну доживотног затвора и дуготрајне казне затвора, додатак уз Извештај СРТ (2007) 55, стр. 1.

³⁹ *László Magyar v. Hungary*, § 56; *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, § 165.

⁴⁰ Тако: Ђ. Игњатовић, *Условни отпуст – правна и пенолошка анализа*, Анали Правног факултета Универзитета у Београду, бр. 1/2016, стр. 53 - 54. Слично томе, Стојановић наводи да је код већине кривичних дела условни отпуст предвиђен као *правило*, тј. да ће суд уколико су испуњени наведени законски услови осуђеног условно отпустити, а да код одређених кривичних дела то представља *само могућност* (курзив аутора). Слично: З. Стојановић, *op. cit.*, стр. 9 - 10.

владати те да до истека времена за које је изречена казна затвора неће учинити ново кривично дело. Наведено даље имплицитно значи да суд, одлучујући да ли ће условно отпустити лице које је вишеструки повратник или је осуђено за неко од кривичних дела набројаних у ставу 2. члана 46. КЗ, има овлашћење да донесе негативну одлуку о условном отпусту без пенолошког оправдања,⁴¹ из неког разлога који стоји *van законског текста*. Наведено овлашћење суда омогућава арбитрарно одлучивање и супротно је захтевима *lex scripta* и *lex certa* у кривичном праву.⁴² У контексту расправе о увођењу казне доживотног затвора, овлашћење суда да негативно одлучи о условном отпуштању осуђеног *без пенолошког оправдања* није у сагласју са горе изложеним ставовима Европског суда за људска права.⁴³

Поред дубиозног раздвајања два режима условног отпуста могло би се поставити и питање због чега у нашем кривичном праву није предвиђена могућност покретања поступка за давање условног отпуста предлогом установе у којој осуђени издржава казну затвора, кад су по оцени те установе испуњени услови за условно отпуштање осуђеног. Такво размишљање сугеришу најпре одредбе Устава Србије⁴⁴ којима је одређено да су при ограничавању људских и мањинских права сви државни органи, а нарочито судови, *дужни да воде рачуна о [...] обиму ограничења* (став 3. члана 20), али и начело легитимности које се по КЗ експлицитно односи и на *границе примене кривичних санкција* (члан 3. КЗ). Слично овоме, Статутом Међународног кривичног суда је предвиђено обавезно (службено) испитивање услова за условно отпуштање осуђених након издржане две трећине казне, односно након двадесет пет година у случају казне доживотног затвора, као и касније периодично испитивање истих услова у случају да је донета негативна одлука о условном отпуштању (ставови 3. и 5. члана 110). Обавезно испитивање услова за условно отпуштање осуђених након одређеног броја година издржавања казне познаје и неколико европских држава,⁴⁵ а из новије праксе Европског суда за људска права се може закључити да је обавезна ревизија казне доживотног затвора најдуже двадесет пет година од почетка њеног извршења, уз каснија периодична преиспитивања, достигла значај обавезујућег стандарда у погледу ове казне.⁴⁶ Такво решење уосталом обезбеђује ефикасно испуњавање обавезе државе да ову казну у односу на сваког осуђеног примењује само док за то постоје пенолошки разлози.

Под сумњу би се даље могла довести исправност постојећих ограничења за условно отпуштање, нарочито у односу на осуђене који би издржавали казну доживотног затвора. Према члану 46. КЗ, осуђени који је током издржавања казне два пута кажњаван за теже

⁴¹ Игњатовић наводи да би код условног отпуста требало у виду имати личне црте учиниоца, а не врсту дела које је извршено. Ђ. Игњатовић, *op. cit.*, стр. 54.

⁴² У домаћој литератури има и супротних мишљења према којима су модалитети обавезног и факултативног условног отпуштања у складу са међународним стандардима у овој области, као и да су погодни за остваривање циљева института условног отпуста. Ђ. Ђорђевић, *Преоптерећеност затворских капацитета и могућа решења овог проблема*, Ревизија за криминологију и кривично право, бр. 2-3/2015, Београд, стр. 86.

⁴³ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 119.

⁴⁴ *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/06.

⁴⁵ Видети и: Препоруке Комитета министара Савета Европе о условном отпуштању (препоруке бр. 16 - 24).

⁴⁶ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, §§ 117, 118 и 120.

дисциплинске преступе или су му одузимане додељене погодности *трајно* губи могућност да буде условно отпуштен. Ни Нацртом ЗИД КЗ, који је предвиђао увођење казне доживотног затвора у систем казни, није било интервенисано у овом погледу. Према важећим решењима, извршење два дисциплинска преступа или одузимање погодности у првим годинама издржавања казне доживотног затвора „коштало“ би осуђеног толико да његово касније добро владање не би имало никакав значај. Молба за условни отпуст поднета годинама након извршења дисциплинских преступа или одузимања погодности засигурно не би довела до његовог условног отпуштања (у истој ситуацији се данас налазе осуђени у Србији који издржавају дуготрајне казне затвора). Слично би важило за осуђеног који би био условно отпуштен са издржавања казне доживотног затвора, ако би за време условног отпуста, тј. било када до краја његовог живота, био осуђен на краткотрајну казну затвора за неко кривично дело.⁴⁷ Оповиз условног отпуста значио би наставак издржавања казне доживотног затвора без могућности поновног условног отпуштања, независно од даљег владања у заводу, остваривања програма поступања итд, па би у случају увођења казне доживотног затвора сагласност ових решења са горе наведеним стандардима Европског суда за људска права била веома упитна.⁴⁸ У овом погледу и СРТ сматра да онемогућавање условног отпуштања осуђеног који издржава казну доживотног затвора никада не треба да буде коначно и да осуђени чије је условно отпуштање било опозвано такође треба да има могућност да поново буде условно отпуштен.⁴⁹

Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима⁵⁰ предвиђа забрану условног отпуста пунолетних учинилаца појединих кривичних дела против полне слободе, односно појединих њихових облика, ако су учињена према малолетним лицима (став 2. члана 5). Ово законско решење је критиковано у домаћој кривичноправној теорији са пенолошког становишта,⁵¹ а може се поставити и питање његове уставности.⁵² Важећим КЗ ни за једно кривично дело на које се

⁴⁷ Према резултатима истраживањима Београдског центра за људска права, домаћи судови се много радије одређују за изрицање краткотрајних казни затвора него алтернативних санкција. Видети исцрпно: *Људска права у Србији 2017*, Београдски центар за људска права, Београд, 2018, стр. 93 (извештај је доступан на интернет-адреси: www.bgcentar.org.rs/obrazovanje/publikacije/izvestaji-o-stanju-ljudskih-prava/).

⁴⁸ Упоредити: *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 112.

⁴⁹ Извештај СРТ (2007) 55, стр. 10. Слично: Penal Reform International, University of Nottingham, *Life imprisonment – A policy briefing*, 2018, стр. 12 (доступно на интернет-адреси: www.penalreform.org/resource/life-imprisonment-a-policy-briefing/).

⁵⁰ *Службени гласник Републике Србије*, бр. 32/13.

⁵¹ Игњатовић наводи да је забрана условног отпуста за учиниоце одређених кривичних дела противна трендовима у модерним кривичним наукама и да се кривични законодавац у Србији, под утицајем пеналног популизма и тенденција заостравања ретрибуције определио за сужавање примене института условног отпуста. Исти аутор примећује да је режим условног отпуста у Србији био либералнији у време Краљевине Југославије и у време непосредно после Другог светског рата, него што је данас, на почетку XXI века. Ђ. Игњатовић, *op. cit.*, стр. 54 - 55 и 57 - 58.

⁵² У одлуци од 17. децембра 2015. године, донетој у предмету бр. IУз-196/2013, Уставни суд је утврдио да уставно начело јединства правног поретка налаже да основни принципи и правни институти предвиђени законима којима се на системски начин уређује једна област друштвених односа буду поштовани и у посебним законима, осим ако је системским законом изричито прописана могућност другачијег уређивања истих питања, те да одступање учињено у посебном закону од изричитих

односи забрана условног отпуста није предвиђена (тренутно најтежа) казна затвора од тридесет до четрдесет година. Уколико казна доживотног затвора у кривичноправни систем Србије буде уведена за кривична дела за која је сада прописана казна затвора од тридесет до четрдесет година затвора, могло би се поставити питање да ли би се поменута забрана условног отпуста односила и на осуђене којима је као јединствена казна за кривична дела у стицају изречена казна доживотног затвора, а неко од кривичних дела које је учињено у стицају потпада под забрану условног отпуста (члан 60. КЗ и члан 11. Нацрта ЗИД КЗ). У случају позитивног одговора на претходно питање (за шта се чини да има мање аргумената), несагласност са стандардима Европског суда за људска права би се у односу на осуђеног јавила већ у моменту изрицања казне доживотног затвора. Исто би се догодило уколико би се, као што је то недавно најављено у домаћој јавности, казна доживотног затвора за одређена кривична дела прописала без могућности условног отпуштања осуђених.

Одредбама Законика о кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП)⁵³ које уређују поступак за пуштање на условни отпуст (чланови 563. и 565. ЗКП) прописано је да о молби за пуштање на условни отпуст одлучује ванпретресно веће суда који је судио у првом степену. Рочиште за одлучивање о молби може се одржати само у присуству јавног тужиоца; осуђени који тражи условни отпуст се позива на рочиште ако суд оцени да је његово присуство потребно,⁵⁴ а представник завода за извршење кривичних санкција само ако је извештај завода о условном отпуштању позитиван. Дакле, упркос што је Уставом Србије (члан 32) и ратификованим међународним уговорима зајемчено право свакога на правичну и јавну расправу пред судом у одлучивању о његовим правима и обавезама, на рочишту за одлучивање о молби за условни отпуст је онемогућена расправа у случају када је извештај завода о условном отпуштању негативан,⁵⁵ коме је *ipso facto* дат третман непобојног доказа (*arg.* из става 2. члана 565. ЗКП).⁵⁶ Судије за извршење кривичних санкција – које у складу са Законом о извршењу кривичних санкција надзиру законитост у поступку извршења кривичних санкција, обилазе заводе, разговарају са осуђенима и одлучују о заштити њихових права по захтевима за судску заштиту и жалбама – немају никакву улогу у поступку одлучивања о условном отпусту. Све ове одредбе неодољиво упућују на закључак да је намера законодавца била да број условно отпуштених осуђених

норми системског закона представља повреду уставног начела јединства правног поретка. Посматрано из угла наведене одлуке Уставног суда, неуставност одредбе става 2. члана 5. Закона о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима чини се као неупитна.

⁵³ *Службени гласник Републике Србије*, 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14.

⁵⁴ Римским статутом је одређено да Међународни кривични суд одлуку о смањивању казне може донети тек пошто саслуша осуђеног (став 2. члана 110). Исто је препоручено Препорукама Комитета министара Савета Европе о условном отпусту (препорука бр. 32.а).

⁵⁵ Препорукама Комитета министара о условном отпусту је чак препоручено да власти треба да докажу да осуђени није испунио услове за условно отпуштање (препорука бр. 20).

⁵⁶ У неким законодавствима, као што је нпр. немачко, предвиђено је обавезно учешће вештака (најчешће психолога и психијатара) у поступку условног отпуштања осуђених који издржавају казну доживотног затвора. Видети: члан 454. Законика о кривичном поступку СР Немачке (доступан на: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html).

лица сведе на најмању меру.⁵⁷ Уколико не буду измењена у будућности, изложена законска решења не пружају гаранције да ће у случају увођења казне доживотног затвора она *de facto* бити смањива, као ни да ће се испитивање оправданости њеног даљег извршења спроводити на начин који задовољава захтеве правичног поступка.

И у складу са важећим прописима у области извршења кривичних санкција постоје веома мале (понекад и никакве) шансе да заводи за извршење кривичних санкција дају позитиван извештај о условном отпуштању лица које је осуђено за извршење неког нарочито тешког кривичних дела (односно лица које би, у случају увођења казне доживотног затвора, било осуђено на издржавање те казне). Ови осуђени због тежине кривичних дела, висине изречених казни и иницијално утврђеног високог степена ризика издржавање казне у заводима за извршење кривичних санкција по правилу отпочињу у затвореним одељењима, а њихово напредовање у третману је условљено остваривањем програма поступања и накнадно утврђеним степеном ризика. Међутим, када се ради о најтежим кривичним делима (нпр. тешког убиства) која су праћена прекомерним насиљем, лукавством и манипулацијом учиниоца, изневеравањем поверења и слично, а нарочито ако су њихови учиниоци повратници, или су у прошлости злоупотребљавали алкохолна или опојна средства, имали нарушене породичне и брачне односе, лоше образовање и слично, стандардизовани упитник на основу којег се одређује степен ризика не омогућава снижавање степена ризика до нивоа ниског степена, који би требало сматрати условом за давање позитивног извештаја завода за условно отпуштање. (*arg.* из члана 46. КЗ и чланова 17 - 20. Правилника о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица).⁵⁸

Коначно, поред свих горе наведених нормативних препрека, и режими под којима учиниоци најтежих кривичних дела у Србији издржавају казне затвора умањују изгледе за њихово условно отпуштање (што се у будућности може односити на кажњене доживотним затвором, уколико се систем извршења значајније не поправи). Немали број ових осуђених највећи део дана (неки чак и до двадесет два часа дневно) проводи у спаваоницама, без икаквих или са недовољно радних и окупационих активности, а у неким заводима у којима издржавају казне нема довољно запослених за потребе континуираног спровођења

⁵⁷ У образложењу Нацрта ЗИД КЗ је констатовано да је у пракси примећено да судови условни отпуст доста ретко користе, односно да је проценат условно отпуштених лица осуђених на казну затвора у поређењу са другим европским земљама (па и земљама некадашње СФРЈ) знатно нижи.

⁵⁸ Видети: Упитник за процену ризика осуђених на казну затвора преко три године, који је саставни део Правилника о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 66/15). У пракси се дешава да установе за извршење кривичних санкција дају позитивно мишљење о условном отпуштању и ако је код осуђеног, на основу стандардизованих упитника, утврђен средњи степен ризика. Та пракса се пре чини изнуђеном него правилном.

програма поступања,⁵⁹ психијатријског и психотерапеутског третмана.⁶⁰ На ове проблеме је до сад више пута јавно указивано у извештајима СРТ⁶¹ и у извештајима Заштитника грађана.⁶² Због попуњености капацитета Специјалне затворске болнице у пракси се велики број осуђених са менталним сметањама до сад остављао у редовном затворском режиму, неадекватном за њихово лечење и третман.⁶³ Најзад, осуђенима који издржавају дуготрајне затворске казне за кривична дела организованог криминала контакти са члановима породице су ограничени до те мере да је прописано да се посете обављају у просторијама које су преграђене сигурносним стаклом.⁶⁴ Описани услови издржавања казне више погодују десоцијализацији него ресоцијализацији осуђених и у супротности су са свим прокламованим циљевима кажњавања.⁶⁵

⁵⁹ Васпитне групе које води један васпитач понекад чини и стотину осуђених. То је нпр. случај у КПЗ у Сремској Митровици и КПЗ у Нишу. Васпитне групе у КПЗ у Београду, у којем трећина осуђених издржава казне између тридесет и четрдесет година, чини око седамдесет осуђених, а ниједан припадник Службе за обезбеђење овог завода не поседује посебна знања о поступању са лицима са менталним сметњама (извор: акт КПЗ у Београду бр. 24-12-2754/18-05/1, од 20. септембра 2018. године).

⁶⁰ У Казнено-поправном заводу у Београду се почетком септембра 2018. године налазило 295 осуђених, од којих 93 издржава казну затвора од тридесет до четрдесет година. У том заводу је стално запослен један психијатар који је у Заводу присутан радним данима у преподневној смени, а други лекар психијатар долази четири пута месечно на по четири часа, такође радним данима у преподневној смени (извор: акти КПЗ у Београду бр. 24-12-2633/18-05/1, од 3. септембра 2018. и бр. 24-12-2754/18-05/1, од 20. септембра 2018. године).

⁶¹ Извештај СРТ упућен Србији о посети од 2011. године, параграфи 63 - 65 (доступно на интернет-адреси: www.coe.int/en/web/cpt/serbia). Приликом посете делегације СРТ 2015. године управа и лекари Специјалне затворске болнице - у којој се врши лечење осуђених које превазилази могућности казнено-поправних завода - изјавили су да се лечење психијатријских пацијената и даље заснива готово искључиво на фармакотерапији и да постоји недостатак мултидисциплинарног особља потребног за друге значајне терапије за психијатријске пацијенте, а делегација СРТ је приметила да је само малом броју пацијената била понуђена индивидуална и групна психотерапија. Видети: Извештај СРТ упућен Србији о посети од 2015. године, параграфи 94 - 96.

⁶² Извештаји Заштитника грађана бр. 281-46/16-25085, од 1. јула 2016. године и бр. 12-3077/13-18911, од 17. маја 2017. године (извештаји су доступни на интернет-адреси: www.ombudsman.rs). У извештају Националног механизма за превенцију тортуре о посети Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици маја 2017. године је наведено да се у том заводу на дан посете налазило 2123 лица лишених слободе и да је у заводу ангажован један психијатар (доступно на интернет-адреси: https://npm.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=112&Itemid=116).

⁶³ Видети: Годишњи извештај Заштитника грађана за 2015. годину, стр. 126 - 130, и Годишњи извештај Заштитника грађана за 2016. годину, стр. 137 - 140.

⁶⁴ Изменама од 2017. године је допуштено да пунолетна деца и малолетна деца у пратњи другог родитеља посећују родитеље у просторији без сигурносног стакла. За посете осталих чланова породице ова препрека и даље важи, а одређено време се односила и на посете бранилаца ових осуђених. Видети и упоредити: члан 37. Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/09 и 101/10) и чланове 42. и 43. Правилника о кућном реду Посебног одељења за издржавања казне затвора за кривична дела организованог криминала (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 18/10, 43/13 и 76/17).

⁶⁵ Овде треба урачунати и општепризнате негативне ефекте дуготрајног лишења слободе на душевно здравље осуђених. У литератури постоји мишљење да свако лишење слободе које траје

4. Помиловање

Институт помиловања је у нашем праву уређен у КЗ и Закону о помиловању.⁶⁶ Према КЗ, поименично одређено лице може се помиловањем, *inter alia*, потпуно или делимично ослободити од извршења казне, или му се изречена казна може заменити блажом казном (члан 110. КЗ). У наведеним дејствима, институт помиловања у нашем праву је спојив са захтевима за које је Европски суд нашао да проистичу из члана 3. Европске конвенције када је у питању казна доживотног затвора. Међутим, решења овог института у нашем праву не осигуравају стручност и заштиту од арбитрарности у одлучивању о молбама за помиловање осуђених за најтежа кривична дела. Другим речима, не постоје изгледи да би се применом установе помиловања, уз ускраћивање могућности условног отпуштања осуђених који би у будућности издржавали казне доживотног затвора,⁶⁷ те казне могле сматрати смањивим на пенолошким основама.

Најпре, за разлику од судија који одлучују о условном отпуштању осуђених, функција даваоца помиловања, тј. председника Републике, није стручна ни стална функција. Председник Републике не мора бити правник, нити мора имати било какве стручне квалификације. Њега бирају грађани непосредно на изборима, на период од пет година, а једно лице може два пута да буде бирано на ту функцију (чланови 114. и 116. Устава Србије). У политичком смислу – он је одговоран бирачима.

Друго, КЗ ни Закон о помиловању не одређују материјалноправне услове под којима председник Републике може помиловати осуђеног.⁶⁸ Законом о помиловању је уређен поступак за давање помиловања у оквиру којег установа за извршење кривичних санкција, суд који је изрекао првостепену пресуду и Министарство правде имају одређене дужности (чланови 5 - 11). Установа за извршење кривичних санкција сачињава извештај о понашању осуђеног и другим подацима који су значајни за решавање молбе,⁶⁹ а првостепени суд даје своје мишљење о оправданости молбе. Ако се у молби за помиловање осуђени позвао на извесне чињенице или околности које могу бити од утицаја на одлучивање, суд ће их проверити и о томе сачинити извештај који ће заједно са мишљењем

дуже од десет година прогресивно доводи до уништења личности осуђених, након чега се код њих појављују стадијуми резигнације, депресије, равнодушности, знаци нескривене хистерије или пресенилности, а да боравак у затвору дужи од двадесет година нужно доводи до душевних и телесних обољења затвореника који живе само у својој виртуелној стварности. Тако: Н. Мрвић-Петровић, *op. cit.*, стр. 249. Слично: Извештај СРТ (2007) 55, стр. 6.

⁶⁶ *Службени гласник Републике Србије*, бр. 49/95 и 50/95.

⁶⁷ За онемогућавање условног отпуштања осуђених који издржавају казну доживотног затвора, уз остављање могућности њиховог помиловања од стране председника Републике, залаже се Фондација „Тијана Јурић“.

⁶⁸ Стојановић наводи да давање помиловања није ограничено неким материјалноправним условима. З. Стојановић, *Кривично право – Општи део*, двадесето издање, Правни факултет Универзитета у Београду, 2013, стр. 383.

⁶⁹ Према члану 3. Упутства о поступању судова и завода за извршење казни затвора у поступку помиловања (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 6/98 и 7/98) то су следећи подаци: врста и дужина казне, тип завода и одељења у заводу у којем издржава казну, личне особине и здравствено стање осуђеног, његово владање и залагање на раду, успех у учењу и додељеним погодностима, мишљење о утицају издржане казне на постизање сврхе кажњавања и сл.

доставити Министарству правде, које од државних органа, органа територијалних јединица и других органа и организација може да затражи податке потребне за одлуку по молби. Кад размотри и оцени наводе у молби министар правде доставља молбу, заједно са свим списима и својим мишљењем председнику Републике. Председник Републике, међутим, није дужан да помилује осуђеног ни када су установа за извршење кривичних санкција, суд и министар правде дали мишљење да је помиловање оправдано.⁷⁰ Он је самосталан у одлучивању да ли ће, из којих разлога (пенолошких, политичких, саосећајних и сл.) и на који начин, тј. у ком облику помилovati осуђеног. Овако широко дискреционо овлашћење председника је у складу са преовлађујућим становиштем у нашој теорији да помиловање представља *политички акт његове милости*⁷¹ (*добročинства*). Дакле, осуђени има *право да тражи* помиловање тврдећи да се током издржавања казне добро владао, да је испуњавао радне обавезе и да је у психо-социјалном третману постигао одређене резултате, али председник Републике нема обавезу да га на темељу пенолошких разлога помилује – макар они били потврђени оценом установе за извршење кривичних санкција и суда.⁷² Против одлуке коју председник Републике донесе у поступку за давање помиловања се не може поднети жалба нити друго правно средство, с обзиром да давање помиловања представља искључиви прерогатив његове функције којим се *не одлучује о праву осуђеног*.⁷³

И треће – а што произлази из наведених решења овог института у нашем праву, у ток поступка за давање помиловања нису уткана јемства правичног поступка (јавност

⁷⁰ Исто: Р. Васић, *Помиловање као инструмент корективне правде*, Зборник: Право и правда 2013, Правни факултет Универзитета у Београду, 2014, стр. 209, фн. 13.

⁷¹ З. Стојановић, *op. cit.*, стр. 380 и 383; И. Вуковић, В. Бајовић, *Садржина помиловања и поједине недоумице у његовој примени*, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, бр. 1/2017, стр. 59. У литератури се указује и на то да помиловање има функцију последњег механизма корекције неправичних судских одлука, који омогућава исправљање ефеката осуђујућих пресуда на невина лица или неправичности осуде у условима измењених друштвених околности, али се ова функција помиловања истовремено и критикује. *Ibid.*, стр. 60.

⁷² Док је сврха института условног отпуста пенолошка, помиловање нема непосредан пенолошки циљ, што значи да није средство предвиђено за остварење таквог циља. Функционални основ помиловања и разлог његовог постојања у правном систему је другачији него што су они основи и разлози којима се руководе установе ванредног ублажавања казне и условног отпуста. У прилог овоме се може навести и поступање комисијā за помиловање у Србији. Дешава(ло) се да осуђено лице које поднесе молбу за помиловање испуњава (истовремено) законске услове у којима је могућ условни отпуст, а да према оцени целисходности не постоје разлози којима би се могло засновати, правдати и образложити помиловање, па се у разматрању молбе ова чињеница – тј. могућност условног отпуста – експлицитно наводи. Дословно: Р. Васић, *op. cit.*, стр. 208, фн. 12. Упоредити: И. Вуковић, В. Бајовић, *op. cit.*, стр. 72 - 73.

⁷³ Право на давање помиловања припада надлежном државном органу, а као право којим је снабдевен учинилац кривичног дела оно представља (*само*) право на тражење помиловања, одн. право на упућивање молбе да се помиловање додели. То важи и у случајевима када се пракса давања помиловања у погледу одређених кривичних дела и начина њиховог извршења устали; ни тада осуђено лице нема „право“ на помиловање као очекивање или извесност да ће му помиловање и бити додељено. Р. Васић, *op. cit.*, стр. 204.

поступка, право на изјашњавање, одлучивање у разумном року, двостепеност поступка итд), својствена поступцима у којима се одлучује о грађанским правима и обавезама.

У досадашњој пракси Европски суд за људска права је више пута анализирао нормативно уређење и примену установе помиловања у законодавствима држава уговорница, ради провере да ли постоје задовољавајуће гаранције на основу којих се може сматрати да је казна доживотног затвора подносиоца представке *de iure* и *de facto* смањива. У једном ранијем случају у којем је пресуда донета 2008. године, Суд је сматрао да су упркос различитим нормативним недостацима који су се односили на институт помиловања (нису били прописани материјалноправни услови под којима је председник могао помиловати осуђене, нити је председник био обавезан да осуђеном образложи мишљење државног тужиоца о његовој молби за помиловање итд.) постојали реални изгледи да казна доживотног затвора коју је издржавао подносилац представке буде редукована, с обзиром да је постојао низ конкретних примера у којима је председник давао помиловање осуђенима који су издржавали ту врсту казне.⁷⁴ У каснијем случају у којем је пресуђено 2014. године, након што је донета одлука Великог већа у предмету *Vinter and Others v. the United Kingdom*, Европски суд је подвукао да је потребна строжа контрола прописа и праксе председничких помиловања у случају да је националним правом искључена могућност подносиоца представке да буде условно отпуштен. У том случају Суд је закључио да се казна доживотног затвора подносиоца представке не може сматрати смањивом и да је дошло до повреде члана 3. Конвенције, с обзиром да домаће законодавство није обавезивало надлежне органе нити председника да у поступку помиловања процењују да ли је трајно затварање осуђеног оправдано на легитимним пенолошким основама, нити да наведу разлоге за донете одлуке о захтевима за помиловање. Европски суд је напоменуо да у таквим околностима установа помиловања не омогућује осуђеном да зна шта мора учинити да би се размотрило његово пуштање на слободу и под којим условима ће то бити предузето.⁷⁵

Према подацима Генералног секретаријата председника Републике, од почетка 2013. до маја 2018. године председник Републике је одлучио о 127 поднетих молби за помиловање (које нису биле одбачене из процесних разлога) чији су подносиоци била лица осуђена на казне затвора у трајању од петнаест или више година затвора. Ни по једној од наведених молби није донета позитивна одлука о помиловању.⁷⁶

⁷⁴ *Kafkaris v. Cyprus*, § 103. Закључак Суда о непостојању повреде члана 3. Конвенције је критикован у литератури. Видети, нпр: D. Van Zyl Smit, *Outlawing Irreducible Life Sentences: Europe on the Brink?*, *Federal Sentencing Reporter*, Vol. 23, No. 1, Life Without Parole (October 2010), pp. 39-48.

⁷⁵ *László Magyar v. Hungary*, § 56 - 58.

⁷⁶ Акт Генералног секретаријата председника Републике бр. 020-1650/2018, од 24. маја 2018. године. Београдски центар за људска права је захтевом за приступ информацијама од јавног значаја од Генералног секретаријата затражио податак о томе колико је молби за помиловање, које нису одбачене, поднето након почетка примене важећег Закона о помиловању, а чији су подносиоци лица која су осуђена на казну затвора од 15 година или тежу казну, колико је ових лица помиловано, у чему се састојало помиловање у сваком појединачном случају и за која кривична дела и на које кривичне санкције су била осуђена помилована лица. У наведеном акту Генералног секретаријата наведено је да из техничких разлога није било могуће достављање података за целокупни тражени временски период.

5. Амнестија

Акт амнестије се у нашем поретку доноси у форми општег акта (закона), који се односи на поименично неодређен круг лица. Лица која су обухваћена актом амнестије могу, поред осталог, бити потпуно или делимично ослобођена од извршења казне, или им се казна може заменити блажом казном (члан 109. КЗ). Народна скупштина, као доносилац акта амнестије, има велику слободу у погледу питања коју категорију окривљених или осуђених ће амнестирати и у ком облику, па се амнестија може односити на учињена одређена кривична дела, или на одређене казне без обзира на врсту и тежину кривичних дела и слично.⁷⁷

У неколико својих одлука Европски суд за људска права је дотакао и питање амнестије као механизма за редукацију казне доживотног затвора. Суд је ово чинио најчешће у предметима у којима национално законодавство државе уговорнице није дозвољавало условно отпуштање ни помиловање подносиоца представке који издржава казну доживотног затвора. У једној пресуди донетој 2014. године против Турске, Суд је истакао да су акти о амнестији – упркос томе што их је турски законодавац доносио у прилично редовним интервалима – доношени без било каквих механизма за преиспитивање постојања легитимних пенолошких разлога за даље задржавање или отпуштање.⁷⁸ Овај став Суд је потврдио и 2017. године, подвлачећи да акт амнестије представља општи акт који не узима у обзир аспект рехабилитације сваког осуђеног понаособ.⁷⁹

⁷⁷ З. Стојановић, *op. cit.*, стр. 381.

⁷⁸ *Öcalan v. Turkey* (No. 2), § 204.

⁷⁹ *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, § 163.